

OOG IN OOG MET ANSELMUS

Er zijn een paar mooie levensbeschrijvingen van de middeleeuwse abt en aartsbisschop Anselmus (1033-1109). Uiteraard wordt zijn portret heel anders uitgewerkt in het heiligenleven dat door zijn medebroeder Eadmer is geschreven dan in de monumentale biografie van een modern historicus als RW Southern. Om de persoon van Anselmus te doorgronden, moeten we hem zowel door middeleeuwse als door moderne ogen kunnen zien.

Modelmonnik

Uit de levendig geschreven *vita* rijst het beeld op van een modelmonnik. De in Aosta geboren Anselmus ging in het Italiaanse bergstadje naar de kloosterschool en besepte al jong dat hij ook monnik wilde worden. Omdat zijn vader niets van die roeping wilde weten, was hij gedwongen zijn ouderlijk huis te verlaten. Hij trok de Alpen over en kwam na omzwervingen terecht bij het grote Normandische klooster Le Bec. Daar trad hij in. Anselmus werd er opgevangen door de charismatische prior Lanfranc, die hem vier jaar begeleidde en voorbereidde op een monastieke loopbaan. Toen Lanfranc in 1063 vertrok om abt te worden van een nieuw klooster in Caen, volgde zijn talentvolle leerling hem op als prior en directeur van de kloosterschool. Het werden voor hem productieve jaren, Anselmus schreef een aantal theologische tractaten, brieven, gebeds- en meditatieteksten die in heel Europa gelezen en bewonderd werden. Onder zijn leiding groeide de abdij van Le Bec verder uit, ze trok veel jongeren aan en werd een kweekvijver van monniken die overal in Normandië en Engeland, dat juist door Willem de Veroveraar daarmee verenigd was, in leidinggevende kloosterfuncties terecht zouden komen. In 1073 werd Anselmus abt en in 1093 volgde hij Lanfranc nogmaals op, maar dan als aartsbisschop van Canterbury, een positie die zijn leermeester in de tussentijd een paar jaar had bekleed.

Purperen eminentie

Volgens de overlevering aanvaardde Anselmus die hoge positie in de Engelse kerk zeer tegen zijn zin, alleen uit gehoorzaamheid. Het bestuurlijke werk voerde hem namelijk weg van de wereld die hem het liefste was: de stilte van het klooster en de vertrouwelijkheid van een kleine gemeenschap van medebroeders. Anselmus werd weliswaar ook abt van het klooster van Canterbury, maar zijn ambten brachten met zich mee dat hij het grootste deel van het jaar op reis was om visitaties uit te voeren en de bezittingen van het klooster te beheren. Het waren ongemakkelijke jaren voor hem omdat de samenwerking met de koningen, in een periode waarin Rome steeds minder inmenging van vorsten duldde, zeer moeilijk werd. Tot twee maal toe zag de aartsbisschop zich genoodzaakt in ballingschap te gaan, een principiële keus die in later eeuwen zou worden nagevolgd (oa door Thomas Becket) en het zelfstandige gezag van de kerk uiteindelijk ten goede kwam. Toen Anselmus op 76-jarige leeftijd overleed, was hij een *éminence pourpre*: hij was thuis in Italië, Frankrijk en Engeland, had overal in de kerkelijke en monastieke wereld contacten, had als Europees kerkbestuurder zijn sporen verdiend en zou als succesvol schrijver en geliefd leermeester in de herinnering voortleven. Omdat Anselmus ook in een geur van heiligheid had geleefd, moest zijn biograaf Eadmer, die een van zijn leerlingen in Canterbury was en als kapelaan deel uitmaakte van zijn bisschoppelijke staf, hard werken om alle bijzondere verrichtingen en wonderen te

documenteren. Nog jaren na de dood van zijn patroon werkte hij, ‘met trillende vingers’ zoals hij zelf zei, aan een serie teksten over zijn leven. Naast de *vita*, die meer over zijn persoonlijke leven ging, schreef hij ook een geschiedwerk dat zijn publieke leven tot onderwerp had, verzorgde een bundeling van Anselmus’ brieven, maakte afschriften van (en aanvullingen op) zijn tractaten en gebedenteksten en assisteerde anderen die een bloemlezing van Anselmus’ uitspraken en verhalen maakten.

Uit de gratie

Anselmus was misschien meer een verteller geweest dan een schrijver. Sprekend maakte hij de meeste indruk op zijn omgeving. Leerlingen, gasten en collega’s hingen altijd aan zijn lippen. Vooral aan tafel benutte Anselmus de ruimte die de Regel van Benedictus de abt geeft om ‘een stichtend woordje’ te spreken. Als hij thuis was werd er vaker naar hém geluisterd dan naar de refterlezing. Het bijzondere van Eadmers werk is dat het niet alleen de uiterlijke wederwaardigheden van Anselmus’ leven weergeeft, maar ook veel van zijn gesproken woorden bevat en daarmee een bijzondere inkijk biedt in zijn persoonlijkheid. De *vita* is een naar het leven getekend portret, met veel kleur en oog voor detail, vervaardigd door een monnik die zijn leermeester scherp zag en zestien jaar met hem samen was. Eadmer heeft voor dat levenswerk wel een hoge prijs moeten betalen: toen Anselmus namelijk ontdekte wat zijn jonge gezelschap allemaal aan het optekenen was, was hij daarvan niet gecharmeerd. Eerst corrigeerde hij de fouten, daarna gaf hij opdracht om het hele handschrift te vernietigen. Een opdracht die Eadmer met pijn in het hart precies heeft uitgevoerd, maar niet voordat hij zelf nog een kopie had gemaakt die hij na de dood van Anselmus verder kon uitwerken. Aan de *vita* is te merken dat de vertrouwensrelatie van leerling en leermeester op een gegeven moment ernstig bekoeld is. Het was voor beiden een zware opgave om na die crisis nog negen jaar lang, dag in dag uit, samen te moeten optrekken.

Socratisch leermeester

Voor Eadmer was Anselmus de grootste geleerde van zijn eeuw, voor een modern historicus is hij een overgangsfiguur: geschoold in de Schriften en de patristiek, ontwikkelde hij vanuit de logica een nieuwe en meer rationele theologie (*fides quarens intellectum*, het geloof vraagt erom beredeneerd te kunnen worden). Maar zijn denken miste nog de systematische ordening die de scholastiek een eeuw later zou aanbrengen, Anselmus was daarvoor te contemplatief en retorisch ingesteld. Hij zette zijn denkbeelden het liefst in dialogen met leerlingen uiteen, net als indertijd de filosofen Socrates en Plato, en vertrok daarbij eerder van een beeld of vraag dan van een leerstuk of gezaghebbende tekst. Anselmus was een getalenteerd leermeester, die met meeslepende redeneringen overtuigde en altijd hartelijke aandacht had voor zijn gehoor. Hij deed dat in een kleinschalige context, binnen de kloostermuren, zodat hij eigenlijk maar een beperkte invloed uitoefende en weinig school maakte. Zijn didactiek, die milder en menselijker was dan die van zijn tijdgenoten, heeft het kloosteronderwijs wel blijvend vernieuwd. Anselmus vergeleek leerlingen met jonge bomen die moeten kunnen uitgroeien zonder te veel verplant en te dikwijls gesnoeid te worden. Leraren waren als zilversmeden die niet alleen met hamers op het aambeeld moesten kunnen slaan, maar ook zacht kloppen en precies uitlijnen om een mooie tekening in het edelmetaal te krijgen. Het zijn beelden die hem al in zijn eigen tijd tot een geliefd patroon van het monastieke onderwijs maakten.

Uit innerlijke overtuiging

De lezer van de *vita* beseft niet meteen dat Anselmus, die pas op zijn 26ste in het klooster trad, een uitzonderlijk late roeping had: er gingen misschien wel tien doelloze jaren aan vooraf. Anselmus had een pessimistisch mensbeeld en een sombere kijk op de maatschappij. Uit afkeer van de wereld was hij uiteindelijk monnik geworden, uit ontzetting over het menselijk tekort bleef hij het. Dat was ook de achtergrond van zijn zo'n krachtige en dogmatische verdediging van het monastieke leven. Voor hem was het klooster een zwaar bevochten ideaal en een bezwering van het kwaad. Voor de meesten om hem heen was het niet veel meer dan een vanzelfsprekendheid. Bijna alle monniken van die tijd waren van gegoede afkomst, de keus voor het religieuze leven was voor hen bepaald door materiële omstandigheden en het aantal kinderen in de familie. Maar Anselmus, die uit innerlijke overtuiging ervoor had gekozen, was in staat het voor te stellen als de logische uitkomst van een persoonlijke zoektocht en het antwoord op grote levensvragen. Hij kon in mensen een kloosterroeping onderscheiden, dat was zijn charisma als leermeester.

Alles aan God gewijd

Als fervent pleitbezorger van het kloosterleven ging het Anselmus dus vooral om de *fuga mundi*, het terugtrekken uit de wereld. Een modern lezer laat zich makkelijk misleiden door de intense toon van Anselmus' teksten daarover. Hij gebruikte zulke innige woorden om de gemeenschappelijke band met leerlingen en medebroeders te benoemen, dat zijn brieven wel zijn opgenomen in geschiedenissen van de homoseksualiteit, als vermeend bewijs voor openlijk beleden herenliefde in kloosters. Misschien gingen inderdaad heftige gevoelens schuil achter die zo zoete woorden, maar de verhoudingen bleven in werkelijkheid toch zeer vormelijk en afstandelijk. Anselmus was ongenaakbaar in zijn rechtlijnige denken en devote toewijding. Hij sprak zijn medebroeders aan als geliefde in Christus, niet als geliefde; als benedictijns lotgenoot maar niet als levensgezel. Hij hield meer van de monnik dan van de mens. Hij schreef zo persoonlijk om anderen te bevestigen in hun levenskeuze, die volgens hem de minst onzekere weg was naar het hemelse leven. Leken waren in zijn ogen mensen die elk jaar iets van de opbrengst van hun land aan de Heer konden geven, monniken echter hadden heel hun land in één keer aan God geschonken en daarmee de oogst van hun verdere leven veiliggesteld. Voor de in een feodale tijd opgegroeide Anselmus was God de Leenheer die alles gaf, maar daarvoor ook een totale toewijding verlangde in al zijn ondernemingen. De wijding van een religieus was als de *hommage* van een leenman aan de Heer, het beloven van onvoorwaardelijk trouwe dienst.

Onhandig

De moderne biograaf mist de natuurlijke vertrouwdheid met de leefomgeving van Anselmus, maar hij heeft wel gemakkelijker toegang tot zijn geschriften en meer overzicht over de geschiedenis van zijn tijd. Hij kan het leven ook plaatsen in een ruimere context en ziet bijvoorbeeld hoe de spanning tussen Rome en de wereldse heersers, met als inzet de zeggenschap over bisschoppen, in de loop der decennia een investituurstrijd werd. Het conflict tussen Anselmus en de Engelse vorsten was daarvan maar een slap voorspel, het speelde slechts in de laatste jaren van Anselmus' leven, toen deze zich langzaam bewust werd van het nieuwe, in Rome uitgezette beleid, dat eigenlijk tegen zijn eigen inzichten inging. Zijn ruzies gingen over onbelangrijke kwesties en waren eerder een gevolg van het

gebrek aan diplomatieke ervaring van de stoeve aartsbisschop, dan van een structurele belangentegenstelling. De lange periodes van ballingschap waren welbeschouwd bestuurlijk tijdverlies, ze hadden voor Anselmus als voordeel dat hij zich kon onttrekken aan het administratieve werk waar hij zo'n hekel aan had, en weer tijd kon nemen voor monastieke zaken en schrijven. Eigenlijk was Anselmus een onhandige bisschop, die de taal van het volk niet sprak en nauwelijks buiten zijn monastieke denkkader kon treden. Hij leefde als monnik in een tamelijk besloten wereld en legde weinig belangstelling aan de dag voor kerkpolitieke kwesties: als aartsbisschop bleek hij bijvoorbeeld slecht op de hoogte van canonieke bepalingen en volgde hij eerder zijn gezonde verstand en bijbelse voorschriften. Hij was ook de laatste Engelse aartsbisschop die zou rondtrekken met een kleine staf die uitsluitend uit monniken bestond. Ze hielpen hem om het liturgische ritme vast te houden, maar hadden geen specifieke deskundigheid op het gebied van kerkelijk recht en bestuurlijke administratie, met als gevolg dat Anselmus veel kwesties in zijn eentje oplossen. Dat verklaart waarom hij zich zo kon verliezen in de bij voorbaat verloren strijd voor het primaat van Canterbury, een zaak die in de laatste jaren van zijn leven een obsessie voor hem werd en andere bestuurskwesties verdrong. Het verklaart eveneens waarom hij lauw en afzijdig toekeek bij misschien wel de meest actuele ontwikkeling in de kerk van zijn tijd: de prediking van de eerste kruistochten.

Studie, vriendschap en gebed

Het leven van Anselmus is voor middeleeuwse begrippen uitzonderlijk goed gedocumenteerd. Zelfs als veel bronnen verloren zijn gegaan, kunnen we de persoon van de monnik en aartsbisschop nog op veel manieren benaderen. Slechts enkele mensen zullen nu nog inspiratie putten uit Anselmus' eigen geschriften: zijn tractaten zijn te geleerd en te strak opgezet, zijn brieven te ingewikkeld en zijn gebedsteksten en meditaties van een te intense en sentimentele vroomheid om nu nog gelezen te worden. Maar de levensbeschrijving die Eadmer aan hem heeft gewijd, en die zijn kracht mede ontleent aan Anselmus' gesproken woord, is nog steeds boeiende en inspirerende lectuur. Van een frisheid dat ze ons dichtbij de 11^e eeuwse monnik en zijn idealen brengt, een leven gewijd aan studie, vriendschap en gebed. Dichterbij dan een moderne biografie zou kunnen.

Charles van Leeuwen